

נספח ב (לפרקים א-ב)

דברי אחרונים בעניין היצירה בתורה שבעל פה

בפרק א' הבאנו ראיות מדברי חז"ל לכך שבתורה שבעל פה ישנו גם חלק משמעותי של יצירה, בצד המסורת מסיני. כמו כן סקרנו שם, עד כמה שידנו מגעת, את דברי הראשונים בעניין זה לכאן ולכאן. בפרק ב' עסקנו בכמה מימרות חז"ל הנוגעות לעניין זה, ובתוך הדיון הבאנו גם מקורות מדברי האחרונים, שפירשו את האמירה שכל התורה שבעל פה ניתנה בסיני במובנים רוחניים שונים, ואין הכוונה שכל פרטי ההלכה עברו במסורת מדור לדור.¹ כעת נביא מקורות נוספים מדברי האחרונים, המדברים על כך שלא כל התורה שבעל פה היא מסורת ישירה מסיני אלא יש בה גם חלק שלמדו חכמים בעצמם. כמובן לא נוכל לאסוף את כל מה שנכתב בעניין זה, אולם נביא מדבריהם של כמה מגדולי הדורות האחרונים, מסגנונות רוחניים שונים, ואידך זיל גמור:²

1 עיין שם, בדבריהם של המבי"ט (עמ' 56), השל"ה (עמ' 51), ועיין גם דבריו המובאים בכרך ב' עמ' 31), והתוספות יום טוב (עמ' 54). בהערה 13 שם הפנינו לרשימה ארוכה של מקורות.
2 א. בנוסף למקורות המובאים להלן והמוזכרים בהערה הקודמת, עיין גם: אברבנאל דברים י"ז, ח, "ההודעה הח"; פירוש מדרש שמואל על אבות ו', ז, הפיסקה "הכ"ג באמונת חכמים"; משך חכמה ויקרא כ"ג, כא; שם כ"ו, מד; פירוש רש"י הירש לדברים י"ז, י; הכתב והקבלה ויקרא כ"ג, מב; חידושי

• המהרש"ל מתייחס למחלוקות שבין החכמים, וכותב כך :

...וכל הנמצא בדברי חכמי התורה מימות משה רבנו עליו השלום עד עתה, הן הן החכמים שאמר הוא (= שלמה המלך) עליהן "דברי חכמים כדרבונות, כלם נתנו מרועה אחד"³... וכולם דברי אלקים חיים, כאילו קיבל כל חד מפי הגבורה ומפי משה. האף שלא יצא הדבר מפי משה לעולם... אף על פי כן, כן דימהו החכם, לרוב אישורו וחיזקו. שאין בין דבר שהוציא משכל הפועל... לבין דבר שבא אליו בכח חוש הדיבור בקבלה הלכה למשה מסיני...

(ים של שלמה, בבא קמא, הקדמה)

החכמים לא קיבלו ממש את דבריהם מפי משה רבנו בשם הקב"ה, אלא למדו זאת בעצמם כפי הבנתם בתורה. האמירה שכל דברי חכמים ניתנו מרועה אחד וכולם דברי אלקים חיים, משמעה שדברי חכמים הם חזקים ואמיתיים, שכן אין הבדל בין דבר שהחכם לומד משכלו ובין מה שקיבל מסיני.⁴ המהרש"ל ממשיך ומסביר שבסיני לא נכתבו כל פרטי ההלכה במפורש משום שאין אפשרות לפרט את כל השאלות שיעלו

הרי"מ על התורה והמועדים, שבועות, עמ' קצ"ה-קצ"ו. כמובן, מקורות נוספים בכיוון זה מופיעים במקומות שונים בספר.

ב. לעומת אמירות אלה ישנן גם אמירות לאידך גיסא, שכל התורה שבעל פה היא מסורת מסיני (עיין למשל בפרק ב', הערה 8), אך אין מגמתנו כאן לסקור את כלל דברי האחרונים בשאלה זו. רק נעיר, שגם כאשר אנו מוצאים אמירות על כך שדברי חכמים מקורם במסורת מסיני, לא בהכרח יש להסיק מכאן שאכן הכוונה היא לשלול באופן מוחלט את קיומן של הלכות שנלמדו על ידי חכמים בעצמם. כך למשל, הערוך לנר בסוכה כ"ח א (ד"ה "בד"ה אמר רבה") כותב: "דזה פשוט בכללי הש"ס, דכל הדינים דאתיא מדרשות הם הלכה למשה מסיני... שהדרשה היא מקום שמרומז בתורה שבכתב הדין שנמסר למשה מסיני...". וכעין זה בכריתות י"א א (ד"ה "בתוס' ד"ה תהא"): "...כל הדינים דאתי מדרשות כולם נמסרו מסיני, רק דכתב קרא יתורא וכדומה לרמז על זה, דמהדרשות לחוד לא נדע הדינים..." (ועיין גם דבריו בסוכה ב' ב, ד"ה "בגמרא וכי תימא"). אך לעומת זאת, בכמה מקומות הוא אומר בבירור שישנן הלכות שנלמדו בדרשות ולא התקבלו מסיני – עיין בדבריו בסוכה כ"ח א (ד"ה "בגמרא הזקתוני"); סנהדרין נ"ג א (ד"ה "בא"ד, דדילמא ה"מ ארוסה"); סנהדרין ק"ב ב (ד"ה "בגמרא מלמד שחדשו"); כריתות ט"ו ב (ד"ה "בד"ה וצירף"). ועיין עוד דבריו ביבמות ע"ז ב (ד"ה "בד"ה הלכה") – לכאורה יש שם סתירה באותו דיבור עצמו, שבתחילה הוא אומר: "ודאי כל פלוגתות שבש"ס תלי בהלכה למשה מסיני, שכל אחד קבל שיטתו מרביתו בשם הלכה למשה מסיני", ואילו בהמשך אומר שבמחלוקת המופיעה שם לא היתה לחכמים החולקים מסורת מסיני. וכפי הנראה כוונתו בתחילה אינה לומר אמירה מוחלטת, אלא שבדרך כלל המחלוקות מבוססות על מסורת מסיני, אך יש מקרים חריגים כמו המחלוקת ביבמות שם.

3 על פי לשון הכתוב בקהלת י"ב, יא; לגבי הדרשה על פסוק זה עיין בפרק ב' עמ' 62 ואילך.
4 בהמשך מביא המהרש"ל הסבר אחר לדבר, שכל אחד קיבל את הדברים שנשמטו בסיני, וכפי שהבאנו בפרק ב' עמ' 55-56.

במשך הדורות, ולפיכך הקב"ה מסר את התורה לחכמים שבכל דור, שידונו בה ויפרשוה וילמדו ממנה את ההלכות.

ביטוי מחודד לתפישה זו ניתן לראות בדברי המהרש"ל, כאשר הוא דן בעניין "עין תחת עין". הגמרא (בבא קמא פ"ג ב – פ"ד א) מביאה לימודים רבים להוכיח שאין מענישים את המזיק באופן גופני כפשוטו של מקרא, אלא מחייבים אותו בתשלום ממון. הרמב"ם ומפרשים נוספים כתבו, שפירוש זה הוא מקובל מסיני וחכמים רק חיפשו לו רמז בכתוב.⁵ אולם המהרש"ל חולק על כך, ואומר שאין צורך לומר שזו קבלה, וניתן בהחלט לומר שזו פרשנות של חכמים עצמם:

...ולא הבנתי דבריו (= של הרמב"ם), דהא כמה גזירות שוות וכמה קראי דריש תלמודא על זה, ומה צריכין לקבלה איש מפי איש? ...
לכן נראה שדברי חכמים מספיקים, אף זולת הקבלה כלל.

(ים של שלמה, בבא קמא, פרק ח' סימן א')⁶

• המהר"ל כותב:

...הלא כאשר תתבוננו במעשה השם יתברך, שכל אשר נברא צריך תקון ועשייה. הרי החטים צריכים תקון לעשות אותם כדי שיהיו מתוקנים לאדם, ולא נבראו מן השם יתברך שיהיו חטים גמורים... ומפני כי התורה ניתנה מן השם יתברך על ידי הנביא, ומעלת השכל הוא יותר מן הנביא, וכמו שאמרו "חכם עדיף מנביא"... ולכן החכמים הם הם תיקון והשלמה אל התורה. ואף שנתנה בסיני, על ידי משה שהיה נביא ה', מכל מקום מצד החכמה, שהיא גדולה מן הנבואה, השלמת התורה על ידי השכל, שהוא מברר הכל...

התורה באה לעולם כמו שבאו לעולם כל הדברים הטבעיים, שלא באו לעולם מבוררים לגמרי, רק כי האדם השכלי צריך לברר אותם.

(תפארת ישראל, פרק ס"ט)

5 עיין רמב"ם הלכות חובל ומזיק א', ו; הקדמה לפירוש המשנה עמ' ט'-ט'; ספר הכוזרי, ג', מז; ראב"ע שמות כ"א, כד; רמב"ן שם.

6 א. למקורות נוספים שמהם עולה כדברי המהרש"ל, עיין כרך ב' פרק י"ג, הערה 20 אות א'.
ב. מעבר לדיון הנקודתי בעניין סוגיית "עין תחת עין", יש למחלוקת הרמב"ם והמהרש"ל השלכות כלליות יותר, ונרחיב בהן בפרק ג', ובכרך ב' פרק י"ג.

דברי המהר"ל מתקשרים כמובן למדרש סדר אליהו זוטא שהובא בפרק ב' (עמ' 50) – העובדה שחכמים מחדשים חידושים אינה מעידה חלילה על חסרון בתורה שבכתב, אלא שמלכתחילה כך הוא רצון ה' וכך הוא הסדר האלוקי בעולם. כשם שהקב"ה יצר את המציאות החומרית באופן שמצריך השלמה, ותפקידו של האדם הוא להביא את העולם לתיקונו, כך גם לגבי התורה – הקב"ה נתן את התורה משמים בנבואה, ותפקידם של חכמים הוא להשלים אותה על ידי החכמה האנושית.⁷

• בספר גבורת ארי (לבעל השאגת אריה), מסביר את דברי הגמרא במסכת תענית (ל' ב) שבחמישה עשר באב הותרו השבטים לבוא זה בזה, באופן הבא:

...הדבר היותר נראה, שביום חמשה עשר באב נתחדש להם דרוש זה, דדרוש שלא ינהוג דין זה אלא בדור הזה... דלאו כל פירושי התורה קיבלו מפי משה...

(גבורת ארי, תענית ל' ב, ד"ה "יום שהותרו")

כלומר: בגמרא נאמר שהאיסור של בת יורשת נחלה להינשא לבן שבט אחר⁸ אינו חל בכל הדורות אלא מוגבל רק לדור הנכנסים לארץ, וזו היא הסיבה לשמחה בט"ו באב, משום שביום זה הותרו השבטים לבוא זה בזה. הגבורת ארי מסביר שדין זה איננו מסורת ממשה רבנו אלא נלמד על ידי חכמים, ודרשה זו נדרשה ביום ט"ו באב, ולפיכך נעשה יום זה ליום שמחה.⁹

7 א. מבחינה זו יש הבדל בין דברי המהר"ל לדברי המהרש"ל: המהרש"ל מסביר את דרישת התורה על ידי חכמים כהכרח מחמת שאי אפשר לתת את כל הפרטים בכתב, ואילו המהר"ל מציג זאת כדבר אידיאלי, שכך ראוי מלכתחילה.

ב. עיין עוד דברי המהר"ל בתפארת ישראל פרק כ"ז: "כל מה שהוציאו חכמים מן הכתוב על ידי דרשה שלהם... אף שהוא נרמז בתורה, והוא מן התורה, מכל מקום הם הוציאו הפירוש מחכמתם ודעתם". וכן דבריו בבאר הגולה, באר א' פרק ה', בהסבר תופעת המחלוקת – הדינים שבהם יש מחלוקת ניתנו מפי הקב"ה בבחינות שונות, וכל חכם מצא בשכלו צד שונה. כלומר שלא ניתנה בזה הלכה ברורה מסיני, והמחלוקות נוצרו בגלל דעות שונות של החכמים.

8 עיין במדבר פרק ל"ו.

9 וכך ברש"ש, בבא בתרא קכ"א א, ד"ה "ד"ה לבא זה בזה". ועיין ברש"י בתענית שם, ד"ה "שהותרו שבטים לבא זה בזה", שמשמע כפרשנות זו. לעומת זאת עיין ברשב"ם בבבא בתרא שם, ד"ה "לבא זה בזה", שפירש באופן אחר שאינו נוגע לענייננו.

לאידך גיסא עיין בתוספות ר"ד בבבא בתרא שם, ד"ה "מאי דרוש", שנוקט להפך, שלא ייתכן שבני אותו הדור דרשו מה שלא קיבלו במסורת ממשה רבנו, ומסביר את הסוגיה באופן שונה (ועיין בפרק א', הערה 83 אות ה').

- המהר"ץ חיות, בספרו "מבוא התלמוד", מרחיב בתחילה על ההלכות שניתנו בסיני ועברו במסורת בעם ישראל, שלחלקן הביאו חכמים מקור בדרישת הכתובים. לאחר מכן הוא מתייחס לדינים שנלמדו על ידי חכמים בעצמם:

נמצאו אצלנו דרכי המדות שהתורה נדרשת בהם, אשר נמסרו מפי ד' למשה, למען נוכל לדעת ולהוכיח על ידיהן ביאור המצות ופירושיהם ופרטיהם... וכלם מקובלות אצלנו מן משה רבינו להבין על ידי המדות הללו את תורה שבכתב... ולברר על ידיהם את כל הספקות הנפלות במצות שבתורה. ועל ידי דרכי הדרוש הללו, שוב כל התולדות והענפים שהוציאו חכמים מן תורה שבכתב, ומה שיוציאו עוד במשך הזמן, כולם מוכנים ועומדים בכח המצוות המפורשות בתורה שבכתב, כענפים שהם בכח השורש, וכפרי שהוא בכח הזרע. וזה גם כן כוונת הש"ס "מלמד שהראה הקב"ה למשה דיקדוקי תורה ודיקדוקי סופרים, ומה שהסופרים עתידים להתחדש כגון מקרא מגילה", ועיין מדרש קהלת... "ועליהם ככל הדברים, מקרא, משנה, הלכות, תוספתות, והגדות, ומה שתלמיד ותיק עתיד לחדש, כבר ניתן הלכה למשה"... וכוונת חז"ל בזה, כיוון שנמסר למשה דרכי המדות הנדרשות, שוב כל מה שיתחדש מן החכמים בדור אחרון דרך מדות הללו, מונחים הם בתורה עצמה על ידי כח הדרשות והכללים אלו.

(מבוא התלמוד, פרק ג')

הדינים הללו התחדשו על ידי חכמים, אך מקורם הוא בכללים שניתנו בסיני, ולפיכך הם גנוזים בכח במסירה מסיני.¹⁰ בפרק י"ד כותב המהר"ץ שבהלכות המקובלות אין מחלוקת כלל, אלא רק בהלכות שנדרשו על ידי חכמים או שנלמדו מסברה. הסיבה למחלוקת היא משום שכל חכם דרש באופן אחר או סבר סברה אחרת.

- המלבי"ם, בהקדמת פירושו לספר ויקרא, שולל את הדעה שהדרשות הן רק אסמכתאות לדינים מקובלים מסיני. לעומת דעה זו הוא מציג את דעתו שלו, שחכמים למדו את ההלכות מתוך הדרשות:

וכאשר שאלנו לדור ראשון ומזקנים נתבונן... ראינו כי מלבם יוציאו מלים, שהכתובים המובאים לראיה אל ההלכות הם רק ציונים ואסמכתות, אשר הציבו להם ציונים לעורר הזכרון, ועקרי ההלכות היו מקובלות בידם בעל פה.

10 וכן בחידושי מהר"ץ חיות לברכות ה' א, "מלמד שכולם ניתנו למשה מסיני".

וזה רחוק מאד, כי ראינו שהם שואלים תמיד "מנא לך", ומשיבים "מקרא פלוני"... ומתרגמים ומקשים ומפלפלים, שלא יצויר שיקשו כן על דבר שהוא רק רמז וסימן לבד. וכשיש מחלוקת, כל אחד מביא ראיה לדעתו מן המקרא, ודוחה ראייתו של חברו, והגמרא מפלפל תמיד ביניהם בענין המקרא... עד שמבואר שעיקר ראייתם הוא מן הכתוב...

(מלבי"ם, הקדמה לספר ויקרא)¹¹

- הנצי"ב מוולוז'ין מתייחס במקומות רבים לעניין הקבלה מסיני לעומת הלימודים שלמדו חכמים בעצמם. נביא מעט מדבריו:

...דבלוחות הראשונות לא ניתן כח החידוש, אלא מה שקיבל משה, דיוקי המקראות והלכות היוצא מזה, אבל לא לחדש דבר הלכה על ידי י"ג מדות וכדומה... ולא היה תורה שבעל פה אלא דברים המקובלים מפי משה, ומה שלא היה מקובל היו מדמים מילתא למילתא. אבל בלוחות השניות ניתן כח לכל תלמיד ותיק לחדש הלכה על פי המדות והתלמוד...

ומזה הטעם עצמו ציווה הקב"ה שיהיה הלוחות השניים בפיסול ידי משה... להורות דהלכה המתחדשת בכח לוחות הללו היא השתתפות עמל האדם בסיעתא דשמיא...

והיינו מה שאמרו חז"ל דאפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש היה בלוחות, והכונה שבכח לוחות שניות היה נכלל הכל...

(העמק דבר, שמות ל"ד, א)

11 א. עיין עוד בהמשך הדברים, שנראה שחלק היצירה הוא רוב גדול של ההלכות: "והרמב"ם מנה וספר את הדברים שהם הלכה למשה מסיני, והם מתי מספר, וכל המון ההלכות זולתם, אשר רבו כמו רבו, הם נלמדים מן הכתוב..."; ועיין עוד פירוש המלבי"ם לדברים י"ז, ח. (בשני המקומות המלבי"ם מציג שתי אפשרויות, הלכות למשה מסיני לעומת דינים שנדרשו על ידי חכמים, ואינו מתייחס לסוג שלישי – הפירושים המקובלים, שניתנו בסיני אבל יש להם גם מקור בכתובים. בעניין זה עיין בפרק ג' עמ' 87 ואילך, ועיין שם הערה 12.)

ב. לעומת זאת, בכמה מקומות אומר המלבי"ם שכל הפרטים הנדרשים מן הכתוב נאמרו למשה בסיני ומשה מסרם לישראל (עיין למשל בפירושו, פרשת ויקרא אות ג'; פרשת אמור אותיות ג', ר"ח). לכאורה ניתן ליישב את הדברים, שמתחילה נמסר הכל לישראל על ידי משה רבנו, אולם במשך הדורות נשכחו פרטים, ודינים אלו נלמדו על ידי חכמים מתוך דרישת הכתובים. אך קשה מאד להניח כך, שכל הפרטים ניתנו בסיני אך כמעט כולם נשכחו וחכמים נצרכו ללומדם מחדש. וצ"ע.

ג. לגבי שיטתו של המלבי"ם בעניין הדרשות, עיין עוד בכרך ב' עמ' 3, 18, 124, 146.

במתן הלוחות השניים, ניתנה לחכמי ישראל היכולת לחדש הלכות שלא התקבלו מסיני, על ידי דרישת הכתובים. כל דברי חכמים גנוזים בכח הלוחות, אף על פי שלא ניתנו במפורש בסיני.¹²

- בספר דגל מחנה אפרים (לר' משה חיים אפרים מסדילקוב, נכד הבעל שם טוב), כותב:

...התורה שבכתב מתגלה צפונותיה על ידי תורה שבעל פה, ותורה שבכתב בלא תורה שבעל פה אינו תורה שלימה, והוא רק כמו חצי ספר, עד שבאו חז"ל ודרשו התורה וגילו דברים הסתומים... והכל על ידי הופעת רוח קדשם שהופיע עליהם, והיה כח בידם לעשות זה....

...עד שדרשו חז"ל אינה נקראת התורה שלימה, רק חצי, ובדרושי מאמרי חז"ל נשלם התורה להיות נקרא ספר שלם. וכן בכל דור ודורשיו הם משלימין התורה, כי התורה נדרשת בכל דור ודור...

(דגל מחנה אפרים, פרשת בראשית, בפסוק "זה ספר תולדות אדם")¹³

- ר' צדוק הכהן מלובלין עוסק הרבה מאד בעניין התורה שבעל פה – מאות רבות של פסקאות בכתביו נוגעות בעניין זה באופנים שונים. באופן עקבי, הוא משתמש במושג "תורה שבעל פה" לא במשמעות של הקבלה מסיני והמסירה מדור לדור, אלא דוקא במשמעות של החידוש והיצירה שחכמים מחדשים בעצמם בתורה, שזו היא מהותה של התורה שבעל פה לדעתו.¹⁴ ר' צדוק מתבטא בעניין זה בביטויים חד משמעיים, ונביא דוגמאות אחדות מדבריו:

...תורה שבעל פה, שהיא חכמות שבני אדם מולידים מעצמם משכלם, רק שיודעים שהוא מה' יתברך, ואז נקרא תורה שבעל פה...

(ליקוטי מאמרים, ספר יהושע – הקדמה, י"ז)

12 עיין עוד בהעמק דבר שמות י"ח, כג; שם כ"ז, כ; שם ל"ד, כז; שם ל"ז, א; פתיחה לספר ויקרא; ויקרא י', יא; שם י"ח, ה; דברים א', ג; הקדמת הנצי"ב לשאלות, קדמת העמק חלק א' (בפרט אות א'); שם חלק ג', אות ו'-ז'. ועיין עוד לגבי שיטתו של הנצי"ב, להלן פרק ט' עמ' 358 ובכרך ב' עמ' 290.

13 ועיין עוד דברים דומים בפרשת שמיי, בפסוק "ואת שער החטאת דרש דרש משה"; פרשת עקב, בפסוק "ועליהם ככל הדברים"; פרשת נצבים, בפסוק "לא נפלאה היא ממך ולא רחוקה היא".

14 ביטוי קיצוני לתפישה זו, מופיע בכמה מקומות (פרי צדיק, חנוכה, ב'; שם, כי תצא, ט"ו) כאשר ר' צדוק עוסק בעניין ההלכה למשה מסיני. כיוון שלפי תפישתו המונח "תורה שבעל פה" מיוחד דוקא לחלק היצירה ולא לחלק המסירה, הוא מסביר שגם בהלכה למשה מסיני יש התערבות של כח פלפול של משה רבנו. ועיין עוד לגבי שיטתו של ר' צדוק, בכרך ב' עמ' 32, 67, ובעמ' 288 ואילך.

...תורה שבעל פה, שהוא מה שחכמי ישראל מחדשים מדעתם, ומכל מקום הן הן הדברים שנאמרו למשה מסיני והכל דברי אלוקים חיים, אך התגלות הענין הוא מנפשות דבני ישראל...

(מחשבות חרוץ כ', ג)

...התורה שבכתב היא כוללת בהעלם כל מיני חכמה שיש בחכמה של ה' יתברך שרצה שתתגלה לברואים... אבל הכל ברמז והעלם, רק אחר כך בהמשך הדורות היא יוצאה לאור על ידי חכמי דור ודור ודורשיו... וזהו הנקרא תורה שבעל פה, שהוא מה שחידשו סופרים ונובעים מלכות בני ישראל ומה שתלמיד ותיק עתיד לחדש. ואמרו ז"ל... שנגלה הכל למשה רבינו עליו השלום, והיינו כמו שנגלו כל הנפשות לאדם הראשון וענינם, לפי שהוא היה כוללם שהרי היה אביהם... כך משה רבינו עליו השלום... שנפשו היתה כוללת כל חכמת התורה שבכתב, וממילא היה כולל גם כן לכל חכמת תורה שבעל פה, שהרי הכל נובע ממנו ורמוזה בו...

וכלל התורה שבעל פה הוא נפש רבי עקיבא... ולכך הוא היה יודע החידושי של תלמיד ותיק יותר ממשה רבינו עליו השלום, לפי שאצלו כבר היו במדרגת היציאה לפועל, ואצל משה רבינו עליו השלום רק הידיעה ממה שבכתב...

(ליקוטי מאמרים, ספר יהושע – הקדמה, ט'–י')

הדעה המייחסת את התורה שבעל פה למסירה מן השמים, מקשרת אותה אל משה רבנו, שהרי הוא המוסר של ההלכות שהתקבלו בסיני. ואילו ר' צדוק, מתוך תפישתו המזהה את התורה שבעל פה דוקא עם היצירה ולא עם המסירה, מקשר אותה דוקא לאהרן ולא למשה:

ומשה ואהרן רבותיהם של ישראל – משה רבינו הוריד התורה שבכתב, ואהרן שורש התורה שבעל פה, דכתיב "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו".

(פרי צדיק, בראשית, לראש חודש כסלו, ה')¹⁵

15 עיין פרק א' עמ' 14, שהחידוש הראשון שאנו מוצאים שחידשו חכמים, נלמד על ידי אהרן הכהן. ועיין גם פרק ב' עמ' 60. ועיין שם הערה 32 אות ג'.

- ביטויים דומים על מהות התורה שבעל פה מופיעים בשפת אמת, ונביא מדבריו:

...כמו שהקב"ה נתן לנו תורה מן השמים, כן צריכין בני ישראל לחדש דברי תורה. וזהו תורה שבעל פה, שחידשו חכמי ישראל, וכל דבריהם כתובים בשמים... הגם כי הכל מן התורה שבכתב נדרש, אבל רצונו יתברך שמו שיחדשו בני ישראל הדברים...

(שפת אמת, פרשת תרומה, תרס"ד, "ויקחו")

"ה' יברך כו' עמו בשלום" – היא תורה שבעל פה, שהוא מצד השגת בני ישראל מעצמותם... אם כי השלימות רק מהקב"ה... אבל בעולם הזה נמשך השלימות על ידי בני ישראל...

(שפת אמת, שבועות, תרל"ח, "ה' עוז")

וכן הוא כל תורה שבעל פה... שמתוך תורה שבכתב הוציאו מכח אל הפועל התורה שבעל פה...

(שפת אמת סוכות, תר"נ, "תורה")

...שהוא ענין תורה שבעל פה, שהקב"ה מבקש שבני ישראל במעשיהן יוסיפו על התורה שבכתב... שדעתם מיוחד להשיג סתרי התורה, שנסתר ואינו מפורש בתורה...

וזה עצמו ענין בועז... שהיה מאמין בדברי חכמים שדרשו "עמוני ולא עמונית" ולא היה לו ספק בדבר... אדרבה היה שמח בדבר, להראות שדרשת חכמים היא התורה שניתן מסיני...

(שפת אמת שבועות, תרל"ג, "ענין")

בציטוט האחרון אנו רואים שאין זו רק תפישה רוחנית מופשטת, אלא אמירה קונקרטית: דרשה כדוגמת "עמוני ולא עמונית", אין להתייחס אליה כמסורת שניתנה במפורש בסיני. זוהי פרשנות שהיתה נסתרת ורמוזה בתורה, עד שחכמים דרשו כך והוציאו הלכה זו מן הכח אל הפועל.¹⁶

16 לגבי דרשה זו, "עמוני ולא עמונית", עיין גם בפרק א' עמ' 15-16.

- הראי"ה קוק מזהה גם הוא את התורה שבעל פה עם כח היצירה של עם ישראל, השואב את כוחו מהארת התורה שבכתב:

מה שיש בתכונת ישראל לחולל וליצור, זהו תורה שבעל פה... היא מקבלת את אורה ממקור התורה, מפני שהתורה יצרה והטביעה את חותמה על נשמתן של ישראל. בלא השפעת התורה אין כח יצירה לישראל...

(שמונה קבצים, א', רצו)

בשמונה קבצים חלק ג', שכו, מדבר הראי"ה על רוח הקודש של תורה שבעל פה, ומבחין בין שני סוגים: "רוח הקודש שיוצר את ההלכות ההולכות ומתחדשות מעצמותה של תורה" ו"רוח הקודש הכללי, שעל פיו נאמרו ההלכות שלמשה מסיני, שהן אבני הפנה של תורה שבעל פה". ההלכות למשה מסיני הן אבני הפינה של התורה שבעל פה, בסיסה ויסודה, ועל גבי יסוד זה באה שאר התורה שבעל פה, שהיא ההלכות המתחדשות מתוך התורה.

לגבי אותם מאמרי חז"ל שראינו בפרק ב', שמשה רבנו ראה בסיני את כל מה שילמדו חכמים במשך הדורות, מבאר הראי"ה:

...אנו חשים שרוח האומה... היא גרמה באופיה המיוחד, שתורה שבעל פה נוצרה בצורתה המיוחדת. ודאי כלולה היא תורת האדם הזאת בתורת ד' – תורת ד' היא גם היא. העין הפקוחה של צופה באספקלריא המאירה, הנאמן בכל בית ד', לא אפשר שממנה תהיה נעלמת שפעת-חיים זאת לכל פתוחיה. גם מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש – הכל נאמר למשה מסיני...

(אורות התורה א', א)

התורה שבעל פה נוצרה על ידי חכמי ישראל, והאופי המיוחד של עם ישראל גרם לה להיווצר באופן המסויים שבו הופיעה. תורה זו, שנלמדה על ידי בני אדם, גם היא תורה אלוקית, משום שהיא כלולה בתורה שבכתב, ומשה רבנו צפה מראש את כל העתיד להתחדש במשך הדורות.¹⁷

17 עיין עוד באורות התורה שם, הפרק בכללו. ועיין שמונה קבצים א', תיח; ב', נג; ד', נב; טוב ראוי ברכות י"ג א, אות קכ"ו; עין א"ה שבת פרק י"א אות ה'; אורח משפט, סימן ל"ה; עץ הדר השלם, סימן נ"ג; המקורות מדברי הראי"ה הנזכרים בפרק ב' הערה 30; לנבוכי הדור פרקים ו' 1, י"ג, נ"א; אגרות הראי"ה א', אגרת צ', אות ו', ועיין גם שם אות א'; ועיין עוד באורות הקודש חלק א', חכמת הקודש קי"ח. עיין גם בהערותיו של הראי"ה קוק המופיעות בסוף הספר "המדות שהתורה נדרשת בהן" של הרב

• החזון איש אינו מזהה את התורה שבעל פה עם היצירה דוקא, אלא אדרבה, מדגיש את חלק המסירה; אך גם הוא מבאר שבתורה שבעל פה קיימים שני החלקים. זו לשונו:

...וכל תורה שבגמרא היא התגלות תורה שבעל פה, שנתגלה על ידי חכמי הגמרא...
ופעם היו דבריהם בקבלה ממש איש מפי איש, ופעם שזכו ברוח קדשם בדקדוק
התורה שבכתב והמשנה שבידם להחזיר הנשכחות, וכמו שאמרו בירושלמי: דבר
שמסרו עצמם החכמים עליו, זכו להם כנתינתן מסיני...

(חזון איש, מועד, ראש השנה, קל"ח, ד)

על פי דברי החזון איש כל פרטי התורה ניתנו בסיני, אך לא כולם עברו במסורת איש מפי
איש – ישנם דינים שנשכחו במשך הדורות, וחכמים נצרכו לשחזר אותם בעצמם, על ידי
דרישת הכתובים ודקדוק בלשון המשנה.¹⁸
באגרותיו כותב החזון איש:

כל י"ג מדות אינן נאמרין... אלא בשקול הדעת, אם כונת התורה כאן להקיש זה
לזה, ואם נלמד זה מזה, ואם כונת התורה כאן לכלל ופרט... וחלילה שאין אדם
רשאי ללמוד במה הצד ובכלל ופרט ודבר שהיה בכלל, וזה נסתר מכל הש"ס...

(אגרות החזון איש, ג', נח)

הדרשות בי"ג המידות נלמדות על ידי חכמים, והם צריכים להפעיל את שיקול דעתם
כדי להכריע האם לדרוש את הכתוב ובאיזה אופן יש לדרוש.¹⁹ החזון איש שולל בתוקף
את הדעה שאין אדם רשאי ללמוד בעצמו במידות שהתורה נדרשת בהן, כגון במה הצד
וכלל ופרט וכדומה, אלא נצרכת לשם כך מסורת מסיני – דבר זה עומד לדעתו בסתירה
לכל הש"ס.²⁰

משה אוסטרובסקי, שם הביא את דברי המהרש"ל שהזכרנו לעיל, שדין "עין תחת עין – ממון" התחדש
על ידי חכמים מדרשה ואינו קבלה מסיני.

18 עיין עוד בדבריו מועד ע"ד (עירובין י'), אות י"ב; אגרות החזון איש חלק ב', אגרת כ"ד. לגבי
משמעותה של תפישה זו, ולדעות נוספות הסוברות כך, עיין פרק ג' עמ' 99 והערה 34 שם.

19 בעניין זה נרחיב בכרך ב', פרק י'.

20 להבנת ההקשר של דברי החזון איש, עיין בפרק ג' עמ' 109, ושם הערה 56.

- האדמו"ר האחרון מחב"ד, ר' מנחם מנדל שניאורסון, מתייחס גם הוא לעניין זה בכמה מקומות,²¹ ונביא מעט (ההדגשות במקור):

ידוע, שאף שבמתן תורה ניתנו כל עניני התורה כולה... תורה שבכתב כולה, ביחד עם פירוש בתורה שבעל פה כולה... כמאמר רבותינו ז"ל "אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש נאמר למשה מסיני" – הרי זה באופן שבמתן תורה ניתנו בעיקר כללי התורה, ומהם ועל ידם צריכים לגלות ולהוציא ריבוי פרטי הענינים שבתורה, ועד שפרט זה שנתגלה על ידי תלמיד ותיק הוא חידוש שלו...

(ספר השיחות תנש"א ב', עמ' 585)

התורה נחלקת לתורה שבכתב ותורה שבעל פה... תורה שבכתב – ניתנה באופן שלא שייך גרעון והוספה... ותורה שבעל פה... – נתגלתה ונתבארה על ידי החכמים, שדורשים כל תיבה וכל אות שבתורה (על פי י"ג מדות שהתורה נדרשת בהם), שעל ידי זה ניתוסף ריבוי גדול בתורה...

(ספר ההתוועדויות תשנ"ב ב', עמ' 237)

- השלכה מחודדת של עניין זה מופיעה בדבריו של הרב אליעזר ולדנברג (בעל שו"ת ציץ אליעזר) בספרו הלכות מדינה. הוא דן בסתירה שבין המתואר בספר חשמונאים,²² שהחשמונאים שילחו מן המערכה את מי שבנה בית ולא חנכו וכדומה, ובין דברי המשנה (סוטה ח', ז), האומרת שדינים אלה נוהגים רק במלחמת רשות ולא במלחמת מצוה. הרב ולדנברג מציע אפשרות ליישב את הדברים, אך לאחר מכן מוסיף:

גם אולי החשמונאים לא סברו בכלל לחלק בין מלחמת רשות למלחמת חובה, וסברו שכוונת התורה... היתה בין על מלחמת רשות ובין על מלחמת מצוה. עיין בגבורת ארי בתענית,²³ שכותב "... ושמע מינה דלאו כל פירושי התורה קיבלו מפי משה..." והכי נמי נאמר כנ"ל, שהחשמונאים לא סברו לדרוש חילוק זה בין מלחמת רשות למלחמת מצוה...

(הלכות מדינה, חלק ב', שער ד', פרק א', סוף אות ד')

21 עיין עוד ספר ההתוועדויות תשמ"ז חלק ד', עמ' 45; ספר ההתוועדויות תשנ"ב חלק ב', עמ' 237; וכן עוד במקומות רבים.

22 חשמונאים א, פרק ג', נה.

23 הדברים מופיעים לעיל, בתחילת נספח זה.

לא כל פירושי התורה הם מסורת מסיני, ולפיכך ייתכן שגם דין זה איננו מסורת אלא פרשנות של חכמים, והחשמונאים פירשו את הכתוב באופן אחר מן האופן שפירשו אותו חכמי המשנה.²⁴ מדברים אלה עולה משמעות נוספת של שאלת המסורת והיצירה: כאשר פוגשים בסתירה בין ההלכה המופיעה בדברי חז"ל ובין מקורות היסטוריים המתארים את אופן קיום ההלכה בתקופה הקדומה, הרי שעל פי גישת המסורת המוחלטת יש בדבר קושי: אם כל תוקפה של ההלכה מבוסס על מסורת רציפה העוברת מדור לדור, כיצד ייתכנו הבדלים בהלכה בין דורות שונים? אם בדורות קדומים נהגו באופן אחר, מניין הגיעה המסורת שמופיעה בדברי חז"ל? אולם על פי הדרך שהצגנו, שחלק מן ההלכה אינו מסורת מסיני אלא פרשנות של חכמים, אין בכך קושי עקרוני. כשם שישנן פעמים רבות מחלוקות בין חכמים בני אותו דור, כך ייתכנו גם פרשנויות שונות בדורות שונים, וייתכן שבדור מסוים נהגו כפי פרשנות אחת ובדור אחר פסקו כפרשנות אחרת.²⁵

• נסיים בשתי אמירות נוספות של פוסקי דורנו, המיוסדות על דברי הגמרא במכות כ"ב ב. בגמרא שם אומר רבא שמי שקם מפני ספר תורה ואינו קם מפני תלמידי חכמים הרי הוא טיפש, שכן כוחם של חכמים גדול מכוחו של ספר התורה, שהרי בתורה נאמר "ארבעים יכנו" וחכמים ביארו שיש להלקות בפועל רק שלושים ותשע מלקות.²⁶ בשו"ת אגרות משה כותב על כך:

דודאי האינשי שאמר רבא²⁷ ... היו קיימי מקמי גברא רבה,²⁸ אך הם עמדו לא

24 לגבי שיטתו של הרב ולדנברג, עיין עוד שו"ת ציץ אליעזר, הקדמה לחלק י"ד; חלק י"ט, סימן מ"ו אות ד' – בשני המקומות הללו מפרש את האמירה שכל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש כבר נאמר בסיני, באופן רוחני ולא במשמעות של מסורת שעברה מדור לדור.

25 לאמיתו של דבר, גם בדברי חז"ל עצמם ישנן לעיתים עדויות על כך שבדורות מסוימים נהגו כדעה אחת ולאחר מכן החלו לנהוג כדעה אחרת – עיין למשל בפרק א' עמ' 15 (לגבי דין "עמוני ולא עמונית"), עמ' 16 (לגבי הזכרת יציאת מצרים בלילות) ועמ' 26 (לגבי התקשטות האשה בימי נידתה). ועיין רמב"ם ממרים ב', א, וכסף משנה שם. אולם כאשר נתקלים בסתירה בין דברי חז"ל במשנה ובגמרא למקור חיצוני קדום כדוגמת ספר חשמונאים, ספרי יוסף בן מתתיהו וכדומה, הדבר עלול ליצור תחושה של קושי, שכביכול דברי חז"ל שונים מן "ההלכה המקורית". אך על פי דרך זו, דברי חז"ל אינם מסתמכים רק על המסורת, וממילא אין עדיפות למקורות הקדומים על פני מקורות חז"ל. גם אם נניח שהמקורות ההיסטוריים מעידים נאמנה על הפסיקה שהיתה מקובלת באותו הדור, פסיקה זו אינה בהכרח מייצגת מסורת שהיא ההלכה המקורית, אלא מבטאת את פרשנותם של חכמי הדור, שאין לה עדיפות על פני הפרשנות של חכמי המשנה והגמרא. כפי שבכל מחלוקת בין חכמים אנו פוסקים למעשה על פי הכרעת המשנה והגמרא, כך גם במחלוקת מסוג זה, פסיקת חז"ל בתלמוד היא המחייבת.

26 בעניין זה עיין עוד בכרך ב' עמ' 144-146.

27 = אותם אנשים שעליהם דיבר רבא וכינה אותם "טפשים".

28 = היו עומדים מפני אדם גדול (תלמיד חכם).

מפני חשיבות הגברא רבה, אלא מפני התורה שבו, שחושבין אותם כספר תורה
הכתובה על ספר...

ולזה אמר שהוא טפשות, דהגברא רבה יש לו חשיבות מצד שהוא מחדש דברים
בתורה בכחו ובכשרונותיו על ידי למודו הרב, ולא רק מחמת שיש בו התורה
שלמד ככתובה על ספר. כדחזינן, דהם מחדשין הרבה דברים, כמו במלקות
שבצרו חדא²⁹ וכן בכל דבר ודבר...

(אגרות משה, אורח חיים ב', לד)

דברים דומים כותב בהקשר זה הגרש"ז אורבך :

...איש התורה, שדברי ה' חרותים וחקוקים על לוח לבו, והוא עצמו בבחינת
תורה, שהרי כפי החלטת חכמי הדור בעולם הזה כן נפסק הדין... וכחם יפה משל
תורה, שניתנה לחכמים לידרש במידות שהתורה נדרשת בהן ולהוציא הדברים
מפשטן...

(הגרש"ז אורבך, "אורה של תורה" אות ד', ישורון תשס"ה עמ' שע"ז)

מעלתם של חכמים אינה רק בכך שהם מקבלים את דברי התורה במסורת ומעבירים
אותם מדור לדור. הקב"ה מסר ביד חכמי ישראל את היכולת לפרש את התורה ולדרוש
אותה, ואף אם פירוש זה שונה מן הנראה בפשט הכתוב.²⁶ החלטתם של חכמים היא
הקובעת פירוש מסויים כפסיקה המחייבת הלכה למעשה.

29 = שהמעטו מכה אחת מן המספר הכתוב בתורה.